

Enevældens kunstpolitik og arkitekturens internationale

KNUD VOSS: ARKITEKTEN NICOLAI EIGTVED 1701–1754. *Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København 1971. 494 sider. Illustreret. 325 kr. heftet, 368 kr. indb.*

Unægteligt hører det attende århundredes bygningskunst ikke til de mest oversete afsnit af dansk arkitekturhistorie, udforsket siden forrige århundredes slutning og med stigende interesse og indsigt navnlig opdyrket i mellemkrigstiden, hvor Vilh. Lorenzen, Frederik Weilbach og Christian Elling gennemarbejdede periodens byggevirksomhed i alle hovedaspekter. Den stadige opvurdering af navnlig den modne enevældes byggeri har i særlig grad samlet sig om hofbygmester Niels Eigtved, eller Nicolai Eigtvedt, som han selv skrev sig; hvad navneformen angår går det foreliggende værk undtagelsesvis kompromissets vej. Endnu i Biografisk Leksikons 1. udgave (1890) må Eigtved finde sig i skulderklap som »om ikke en stor, så en højst agtværdig kunstner« (F. J. Meier), men kan godt fyre år senere i værkets 2. udgave triumfere som et af »vor arkitekturs frodigste og fornemste talenter« (C. Elling). I mærkelig modsætning til denne biografiske karriere står den bibliografiske, thi hvor Thurah og Harsdorff allerede i 1920-erne blev vist i fuld legemstørrelse i Weilbachs stofmættede monografier, har epokens tredie og vel betydeligste skikkelse – med al respekt for O. v. Munthe af Morgenstiernes solide lille skrift – hidtil måtte savne fyldestgørende monografisk behandling.

Eigtveds kunstneriske fysiognomi og hovedværker er ganske vist for længst fastlagt i det væsentligste, og det først og fremmest af Christian Elling. Med udtalt sporsans og litterær indlevelse har han forfulgt både velkendte og upåagtede udsagn på snart sagt alle kunstens og kulturlivets gebeter, men netop derved har den omfattende indsats ikke undgået de spredte studiers karakter. Er end den samlede vægt af Ellings æstetiske analyser og kulturelle tidsbilleder meget betydelig, har den dog derved kun skærpet appetitten på en samlet, systematisk behandling af de mest centrale opgaver i det attende århundredes danske bygningskunst, opførelsen af Christiansborg og Amalienborg-kvarteret og af dens foretrukne mester Niels Eigtved. Ingen havde været nærmere til at løse opgaven end Elling selv, der også har henvist til et »under udarbejdelse værende skrift om arkitekten Niels Eigtved« (Amalienborg-Studier, 1945) samt i Paraden I (1958) bebudede en »samlet fremstilling af kunstens historie i Danmark under Enevælden«. Intet af disse projekter skulle dog blive virkelighed.

Forventningen til disse og andre publikationer fra fagets første mand i over en menneskealder har vel i nogen grad dæmpet forskningsaktiviteten, men om sider foreligger nu en stor, monografisk anlagt fremstilling af Eigtved ved dr. phil. Knud Voss. Det er et værk af mange dyder, der tjener alle delagtige parter til ære. Af ydre er det en ualmindelig pragtfuld publikation i stor kvart, fortræffeligt trykt og opsat, illustreret næsten til overflod med glimrende nyopta-

gelsker ved fotograferne Ole Woldbye og Hans Christensen samt talrige velreproducerede originaltegninger og stik. I det indre lægges lige så iøjnefaldende kvaliteter for dagen ved forfatterens omfattende arkivstudier og grundige bygningsanalyser, fyldestgørende dokumenteret i noter, arkivregistrant og litteraturfortegnelse såvel som ved tekstens gennemarbejdede sprog og sikre æstetiske juggedment. Men alle her nævnte og unævnte kvaliteter til trods er det nu ikke helt blevet den Eigtved-monografi, vi så længe havde set hen til.

Det er ikke over, hvad der står på siderne, at skuffelsen lidt efter lidt må melde sig, som over det, der *ikke* står der, eller vel rettere: ikke er kommet med. Som monografi er værket en torso, af fremtræden virker det som en samling af handlinger, der indenfor deres afgrænsning giver dækkende og meget væsentlige bidrag til Eigtved-litteraturen. Talrige omvurderinger og nytolkninger fremlægges uden den hoveren, der ellers synes uadskillig fra kunsthistorisk forskning, meget står på linierne, men ofte endnu mere imellem dem. Hele synsvinkelen er imidlertid lagt for snævert, væsentlige sider af hofbyggesterens virke er ladt ude af betragtning, opgaver af både privat og offentlig karakter savner omtale eller er henvist til den afsluttende opsamlingsrubrik »mindre arbejder«. Eigtveds omfattende embedsforvaltning på nær direktørposten i Kunstakademiet berøres kun summarisk, hans industrielle engagement i norske stenbrud og det kgl. fajancemanufaktur »Blå Tårn« forbigås ganske, hans forhold til tidens øvrige danske arkitekter er næppe nok skitseret, og selv medbejleren Laurids de Thurah og bygningsvæsenets daværende chef Elias David Häusser finder kun spredt omtale. Undtagelsesvis kan Eigtveds betydning for eftertidens danske byggeri komme på tale, men hans private forhold og andre omstændigheder glider aldeles ud efter den mønstergyldige og medrivende fremstilling af ungdommens rejse- og studieår og de store livslange påvirkninger fra Berlin, Sachsen-Polen og München. Efter at de vigtigste forudsætninger for hans særlige stil er trukket op her bliver hovedpersonen selv en mærkelig isoleret skikkelse i sin samtids bygningshistorie. En mere tematisk anlagt gennemgang af Eigtveds ret koncentrerede byggevirksomhed kunne i flere henseender have været at foretrække. Dette er dog ikke en strukturel mangel, der svækker det store værk i samme grad som dets snævre og ofte vilkårligt virkende indholdsmæssige afgrænsning. Man kunne fristes til at tro, at forfatteren havde måttet gøre sig færdig under stort tidspres, eller at vigtige kapitler af hans manuskript var forlagt og det tiloversblevne uden videre sendt på gaden. Selv om forlagsbrochuren afviser muligheden for genoptryk, kan man kun håbe, at dr. Voss får mulighed for en genudgivelse i suppleret og kompletteret skikkelse af sit vægtige værk, der omsider har opridset Niels Eigtveds rette proportioner. Et fyldigt resumé på et af hovedsprogene turde også være en selvfølgelighed i et skrift, der så stærkt og rigtigt betoner bygningskunstens og kulturhistoriens internationalisme.

Disse indvendinger kan imidlertid ikke anfægte det foreliggende værks hovedfortjeneste, at have placeret den centrale skikkelse i dansk attende århundre-

des arkitektur i sin rette europæiske sammenhæng. Som Eigtveds liv og virke står i det mest umiddelbare forhold til tidshistorien og enevældens kunstneriske bestræbelser, er fremstillingen klogt disponeret med særligt henblik på forholdet mellem kunsten og den herskende ideologi og rækker derved langt ud over det snævert topografisk-kunsthistoriske. Ved Frederiksstaden fremhæves således myndighedernes bevidste indsats for at »løfte anlægget op i et plan, hvor mulighederne for at nå betydelige kunstneriske resultater var til stede«. Det er rigtigt set, at enevælden drev en ganske klar kulturpolitik med Niels Eigtved som sit mest rendyrkede udtryk. En elitekultur, om man vil, men resultaterne tæller. Unægteligt fører netop den her fremlagte og nok så usædvanlige løbebane sit overbevisende sprog om en kvalitetssans, som datidens magthavere havde arbejdet, om deres evner til at fremdrage og støtte talentet, deres fornemmelse for mennesket også uden for rangklasserne.

Den senere hofbygmester og oberst, hvis førstefødte søn to kongepar, ét regerende og ét tronfølgerpar sidenhen skulle stå fadder til, gennemløb midt i det enevældige standssamfund den mest forbløffende karriere. Bondefødt i Egtved under Skjoldenæsholm gods på Midsjælland synes hans lykke først befordret ved godsherren, lensgreve Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvigens velvilje. Kongeætlingen skaffede bondesønnen indpas hos sin fætter, Frederik IV, som gartner ved Frederiksborg slot, og dærfra åbnede en kongelig anbefalingsskrivelse juli 1723 den videre vej frem via endnu et kongeligt fætterskab: August den Stærke, kurfyrste af Sachsen og konge af Polen. På sin mellemstation i Berlin findes Eigtved sidste gang beskæftiget som gartner (ved Charlottenburg 1724–25). Da den unge havebygger derefter gik til Warszawa, fandt han ansættelse som bygningskonduktør hos Carl Friedrich Pöppelmann, søn af den Zwingers berømte bygmester og som kongens personlige referent i byggesager selv en hovedperson i det sachsisk-polske bygningsvæsen. 1729 overflyttedes Eigtved til Dresden som løjtnant i det sachsiske ingeniørkorps, hvis chef var den franskfødte arkitekt Jean de Bodt; fire år senere trådte han fra med kaptajnsrang for på den danske konges bekostning at tiltræde sin egentlige studierejse til Italien.

At den unge gartnersvend har arbejdet hårdt for at nå så vidt, kan betragtes som sikkert; hans udrustning var næppe geniets, for hvem alt med ét slag lagde sig til rette, men nok den geniale arbejders, der smidigt forstod at vinde omgivelserne og vende omstændighederne til egen fordel. Væsentligt i denne forbindelse var vel også hans evne til at tage ved lære af andre og af erfaringen. Med Ellings kategoriske afvisning in mente – »Eigtveds menneskelige personlighed er stort set skjult for os, vi kender kun embedsmanden og kunstneren« – har dr. Voss med overbevisningens styrke af lutter småtræk forstået at forme sit portræt af en helt igennem tiltalende personlighed af samme lødige beskaffenhed, som kendetegner hans kunst. Det lykkelige tilfælde, som gentagne gange greb ind i Eigtveds tilværelse, har nok dybest set sin rod i disse personlige egenskaber, »dessen angerühmten guten Qualität« som hans sachsiske foresatte fremhævede.

Vigtigst for Eigtveds videre forfremmelse var det nok, at han under det

preussiske statsbesøg i Sachsen i 1730 mødte Poul Vendelbo de Løvenørn, Danmarks udsending i Berlin, der efter tronskiftet samme år blev hjemkaldt som chef for den danske hær og flåde med direkte referat til Christian VI. Over for den mægtige minister lagde den unge bygmester nu igen sin mærkelige evne til at vinde mennesker for dagen, der siden sikrede ham først Johan Schulins, senere Adam Gottlob Moltkes bevågenhed. Meget karakteristisk hørte Eigtveds velyndere til deres kongers intimeste omgang og mest betroede rådgivere i stort som småt. Løvenørn skaffede først sin protegé ansættelse som dansk løjtnant og en rejseunderstøttelse på 660 rdl. årligt de to år, han studerede i Italien, og deres bevarede korrespondance er en hovedkilde til forståelsen af Eigtveds udvikling. Allerede inden hjemkomsten september 1735 efter en sidste afpudsning af uddannelsen i München (Nymphenburg og Schleissheim) forelå dog hans udnævnelse til hofbygmester for Fyen og Jylland, men med særlige opgaver ventende i det under opførelse værende residensslot Christiansborg.

Som arkitekt har Eigtved en helt personlig note, umiskendelig ved facadeopstaltens rammelisen og forsænkede spejlfelt, vinduernes flade segmentbue, det høje beletagevindue, bosseringen af sokkel og de bærende led, valmtaget. På én gang selvsikker og beskeden sætter hans stil sig igennem overfor alle ydre og indre krav, pånødet ham først og fremmest af praktiske hensyn eller snævre økonomiske rammer. Statsfinanserne lagde deres snærende bånd på udfoldelsesmulighederne, og på Christiansborg nødvendiggjorde de skræbete budgetter en interiørstil, hvor udtryksfuld pointering måtte gøre det ud for overdådighed. Eigtved viste sit mesterskab ved at gøre en dyd af nødvendigheden og trak derved det længste strå i konkurrencen med Thurah. Kun ved de færreste opgaver stod så ubegrænsede pengemidler til arkitektens rådighed, at han, som i riddersalen i Moltkes Palæ, kunne give efter for sin oprindelige glæde ved »det voluminøse rumkorpus«, som han tilegnede sig på de bayerske slotte.

Betoningen af Eigtveds kunstneriske selvstændighed kan synes i modstrid med forfatterens grundige udredning af alle de forskellige påvirkninger og elementer, hvoraf hans stil fremgik. Dog i dette er intet skævt, om noget var det attende århundrede internationalismens tidsalder og da navnlig indenfor kunsten. »Oprindelighed« bliver let i denne sammenhæng et ord uden dybere mening. Forudsætningerne for Eigtveds arkitektur ser dr. Voss næsten udelukkende i Berlin og Dresden, hvor han også mødte det ensartet bebyggede gadebillede, hvis harmoniske værdier blev dyrket – ganske bevidst; »intet overflødigt i pynt og zirater, at arkitekten ikke fordunkles eller undertrykkes«. Som noget nyt fremhæves ikke mindst indtrykkene fra Berlin og slottene Charlottenburg og Oranienburg, men det var i Dresden, han tilegnede sig den borgerlige hustype med sokkelagtig stue, høj beletage og mezzanin. Italien satte nok dybere spor end dr. Voss vil indrømme det klassiske arkitekturland, Filippo Juvarras store franskprægede pilasterstil undtaget; og indflydelsen fra Francois Cuvilliés og München tillægges langt mindre vægt end sædvanligt. Frankrig lades næsten ganske ude af betragtning. Vendt mod Elling – men her som andet steds uden synlig brod –

betones det med fynd, at »fransk rokoko« ikke introduceredes i Danmark af Eigtved, men af billedhuggeren Louis Augustin le Clerc. »Det franske hos ham havde han tilegnet sig i Sachsen«, først og fremmest Zacharias Longuelunes liniestramme stil, der gik tilbage til Pierre Lepautre før 1700. Bag det hele anes Jules Hardouin-Mansart, og derved opstår det mærkelige forhold, at rødderne til det stilfærdigt-borgerlige københavnske gadebillede næres i den mest erklæret absolutistiske hofkunst, på »solkongens« Versailles. Og at Frederiksstaden, der var tænkt som det enevældige hofmilieus syntese, nu føles som et udtryk for et helt samfunds kunstneriske kultur. Smukkere minde kunne nogen herskende klasse næppe ønske sig.

Blandt det attende århundredes arkitekter blev Eigtved nok den centrale, fordi hans indsats kom til at gribe dybest i dansk bygningsvæsen og trække de længste spor. Hans mindre end tyveårige virksomhed i hjemlandet omfattede de største opgaver, nogen dansk arkitekt har stået overfor, og de blev løst til sam- og eftertidens udelte tilfredshed: færdiggørelsen og indretningen af Christiansborg, palæer i by og på land, planlæggelsen af en helt ny bydel i København, af pakhuse og kirker. Han var den første, der arbejdede bevidst med hovedstadens havnefront og skabte endelig Nordeuropas monumentaleste pladsanlæg med Amalienborg og i den tilstødende bebyggelse et facadeskema af skelsættende betydning. Modsat Thurah, den store samtidige, der måtte se sig trængt både i hofgunst og arkitektursyn, viser Eigtveds hele mangfoldige værk en usædvanlig enhed i stil og udtryk, en finhed og præcision i beherskelsen, der måske røber et roligere kunstnerisk temperament, men en nok så sikker og nuanceret helhedsopfattelse. Denne stærke fornemmelse for det kunstneriske udtryk, selv hvor motivet er bragt på det enkleste niveau, var så langt finere udviklet end hos nogen anden dansk arkitekt, og betingede i det lange løb hans blivende betydning, selv da nyeste parisermode og Jardins indkaldelse (1755) truede hans kunstneriske overherredømme. Eigtveds patriciske hustype fra Frederiksstaden, er forudsætningen for Harsdorffs borgerlige byggeri, og igennem Harsdorffskolens genrejsning af hovedstaden efter ødelæggelserne 1795 og 1807 kom arven fra Eigtved dybest set til at præge dansk byggeri langt op mod vor egen tid.

Flemming Jerk

Genfundet krigsbytte fra Frederiksborg Slot

POVL ELLER: FEM SØHANER. *Ett krigsbytte af Karel van Mander-billeder på Skokloster. (Skokloster-studier utgivna av Skoklosters slott no. 3). U.å. 26 s. illustreret.*

I sin disputats fra 1971 »Kongelige portrætmalere i Danmark 1630–82. En undersøgelse af kilderne til Karel van Manders og Abraham Wuchters virksomhed«